

KRZYSZTOF M. KOWALSKI
UNIwersytet GDAŃSKI

PRAŁAT FLORIAN OBERCHRISTL I JEGO FUNDAMENTALNA KSIĄŻKA O KAMPAOLOGII DIECEZJI LINZ Z 1941 ROKU

Słowa kluczowe: kampanologia, dzwony, inskrypcje, Austria

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie polskiemu czytelnikowi sylwetki austriackiego kampanologa Floriana Oberchristla (4 V 1876 – 11 IX 1951), kanonika katedralnego diecezji Linz, i jego fundamentalnej książki o tamtejszych dzwonach.

Florian Oberchristl jako historyk sztuki dał się poznać z takich opracowań jak: *Der gotische Flügelaltar und die Kirche von Kefermarkt* (1904), *Der Linzer Dom* (1948) i *Der Kefermarkter Flügelaltar* (1949). W latach 1922–1927 działał jako wydawca i redaktor czasopisma „Christliche Kunstblätter”. W swojej twórczości koncentrował się głównie na artefaktach kampanologicznych własnej diecezji, leżącej w granicach Górnej Austrii (Oberösterreich).

Oberchristl zasłynął przede wszystkim pracami z zakresu kampanologii historycznej, spośród których na pierwszy plan wysuwa się fundamentalna, niemal osiemsetstronicowa (784 ss.) książka *Glockenkunde der Diözese Linz*, wydana w Linzu w 1941 roku (il. 1). Należy jednak pamiętać o jego mniejszych pracach kampanologicznych: 1. *Zur Glockenablieferung*, „Linzer Volksblatt”, 1916, nr 236, 242; 2. *600jähriges Jubiläum der St. Florianer Glocken*, „Christliche Kunstblätter”, 1915; 3. *Glocken*, „Heimatgaur”, 1923, 91, 382; 4. *Glockenwanderungen*, „Heimatgaur”, 1925, 57; 5. *Die Glocken der Stadtpfarrkirche zu Linz*, „Linzer Volksblatt” 1924, nr 93; 6. *Glockenkunde der Pfarre Aigen*, „Mühlviertler Beiträge”, H. 12, 105; 7. *Glockenkunde der Pfarre Weyer*, Beilage zur „Steyrer Zeitung”, 17 Jänner 1932; 8. *Von unseren Türmen und Glocken*, „Österreichischer Volkskalender” 1935), 143 (Mit Verzeichnis der ältesten Glocken des Landes – z wykazem najstarszych dzwonów na terenie kraju [Górnej Austrii]); 9. *Der Krieg und die Glocken*, „Linzer Volksblatt”, Beilage 1917, nr 19; 10. *Von der Kirchenglocken* [in:] Pesendorfer, *Oberösterreich im Weltkrieg*, 225; 11. *Glockenstudien*, „Christliche Kunstblätter”, 1918.

Manuskrypt księgi kampanologicznej został ukończony w 1937 roku. Powstawał przez 20 lat w wolnym czasie autora. Na stronie tytułowej znalazła się informacja, że praca została przygotowana na zlecenie Ordynariatu diecezji Linz. Diecezja Linz składała się z 39 dekanatów i ok. 470 parafii.

Pierwsza części pracy obejmuje obszerny trzystronicowy spis treści, następnie spis wspólny nazwisk, miejscowości i rzeczy, oraz poprawki (strony oznaczone rzymskimi

cyframi). Część zasadniczą książki (strony oznaczone arabskimi cyframi) otwiera wykaz skrótów, dołączony do pierwszego rozdziału.

Pobieżny nawet przegląd *Kampanologii diecezji Linz* wskazuje, że autor zdecydował się na nadanie jej niemal kryptologicznego charakteru, używając licznych skrótów, by osiągnąć zwartość tekstu i oszczędzić papier. Wśród skrótów można wymienić: G (Gießler, Guß; odlewnik, odlew), Gl (Glocke; dzwon), K (Kirche; kościół), Pfr (Pfarrrer; proboszcz). Następnie skróty typu: Is (Inscription auf Glocke, napis na dzwonie), Kb (Kronbogen, an denen die Glocke aufgehängt ist; kabłąki korony, na których dzwon jest zawieszony). Wreszcie skróty bardziej rozbudowane, m.in. SD (Schlag-Dicke, Dicke der Glocke am Schlag; grubość dzwonu w miejscu uderzenia), czy S (Schlag der Glocke, die Stelle, wo der Schwengel ausschlägt; uderzenie w dzwon, miejsce w które uderza serce). Bez zastosowania skrótów objętość tej publikacji, wynosząca 736 stron i 48 tablic z ilustracjami, znacznie by wzrosła. Praca została opatrzona bogatym wykazem literatury przedmiotu.

We wprowadzeniu (oznaczonym jako rozdział drugi) F. Oberchristl przedstawił cztery zagadnienia: [1] *I. Glocken-Aktion vom 27. September 1916 bis 25. Mai 1917*, [2] *II. Glocken-Aktion vom 29. November 1917 bis 12. April 1918*, [3] *Glocken-Ablieferung*, [4] *Stifte und die inkorporierten Pfarren*, związane z akcjami dzwonów przeznaczonych na cele wojenne, pierwszą od 27 września 1916 roku do 25 maja 1917 roku i drugą od 29 listopada 1917 roku do 12 kwietnia 1918 roku, przelewaniem dzwonów i fundacjami oraz parafiami inkorporowanymi.

Najobszerniejsza jest trzecia część pracy, czyli *Dzwony kościelne według parafii ułożonych alfabetycznie (Die Kirchenglocken nach den Pfarren alphabetisch geordnet)*. W tym ponad 600-stronicowym rozdziale znalazły się opisy wszystkich przebadanych dzwonów i ich historie (s. 20–624).

Na początku opisu każdej miejscowości znajduje się data najstarszej wzmianki o niej. Przykładowo, dla Kirchbergu im Mühlkreis, dek. Altenfelden był to rok 1256, parafię założono zaś w 1411 roku. Jako pierwszy z 10 opracowanych dzwonów z Kirchbergu znalazł się Zwölferin – o dolnej średnicy 105 cm, wadze 600 kg, tonie fis i dacie odlewu 1699 (il. 2). Na szyi dzwonu został umieszczony napis: „Joannes Pihlippus (!) S(acri) R(omani) I(mperii): princeps Eps (episcopus) Passav(iensis) Comes de Lamberg, anno MDCXCIX”. Następne cztery dzwony miały imiona: Ave Glocke, Die Kleine Glocke, Sterbe Glocke i Wandlungs-Glocke i były podobnie opisane. Te same informacje zamieścił Oberchristl w opisie następnych pięciu dzwonów, które wykonano już po pierwszej wojnie światowej, w latach 1921 i 1927. Zwölferin był największym dzwonem – rozbrzmiewał w kościołach przeważnie o 7.00, 12.00 i 17.00 (w lecie o 18.30).

W rozdziale czwartym, poświęconym ludwisarzom i ich dziełom (*Die Glockengießler und ihre Werke*), zamieszczono trzy listy z alfabetycznym spisem 164 ludwisarzy, uwzględniając 33 miejscowości, w których pracowali, oraz wykaz 6 rzemieślników, których miejsce pracy nie było znane.

Część piąta o dzwonach i wieżach (*Von Glocken und Türmen*) składa się z następujących podrozdziałów: [1] *Glockenguß* (odlew dzwonów); [2] *Die Glockenspeise*

(Glockenmetall; spiż); [3] *Die Vorbereitungsarbeit* (praca przygotowawcza); [4] *Die Form* (forma); [5] *Der Schmuck* (ozdoba); [6] *Verzierung* (dekoracja); [7] *Die Inschriften* (napisy); [8] *Bilder und Friese* (obrazy i fryzy); [9] *Die Kronbögen* (kabłąki korony); [10] *Die Glockenschwengel* (serce dzwonu); [11] *Das Gewicht, große Geläute, große jetzige Glocken* (waga, wielkie zespoły dzwonów, wielkie współczesne dzwony); [12] *Stimmung* (strój muzyczny); [13] *Spender, Kosten* (składki, koszty); [14] *Glockenprüfung* (muzykologiczne przesłuchanie dzwonu); [15] *Glockenweihe* (poświęcenie dzwonu); [16] *Die Behausung der Glocken* (przechowywanie dzwonów)¹; [17] *Die Glockenstube* (izba dzwonu); [18] *Der Glockenstuhl* (jarzmo dzwonu); [19] *Glockenseile* (sznury dzwonów, którym autor poświęcił stosunkowo dużo miejsca – zwrócił uwagę, że są za długie i niedopasowane do wagi dzwonów); [20] *Glockenrecht* (prawo dzwonów); [21] *Elektrische Läutwerke* (napędy elektryczne); [22] *Turm-Uhr* (zegar wieżowy).

Szósty rozdział pracy zawiera opracowanie napisów nadzwonnych (*Glocken-Inschriften*), a wraz z nim wiele szczegółowych zagadnień. W pierwszym podrozdziale tej części (*Allgemeines zu den Glocken-Inschriften*) są to m.in. w sekcji:

[2] *Worttrennungszeichen* (dywizory, przerywniki), takie jak: krzyż, krzyż ukośny, krzyż kotwiczny, krzyż w okręgu, rozeta, gwiazdka, gwiazdy: pięcioramienna, sześcioramienna i ośmioramienna, moneta, łuk i strzała, wieniec, tarcza z lilią, koniczyna, kwiaty i zwierzęta: sarna, jelen, psy, lis, lew. Mistrz Jorg w funkcji przerywników umieszczał także takie przedstawienia jak *Chusta św. Weroniki*, wizerunki św. Jerzego i św. Krzysztofa;

[3] *Eingravierte Inschriften* (inskrypcje wyryte) – należały do rzadkości (m.in. wyryte określenia wagi dzwonu oraz dwukrotne zastosowanie farby w napisie i obrazie, wykonane być może przez ludwisarza);

[4] *Schreibfehler* (błędy w tekście). Oberchristl podkreśla, że pomyłki rzadko zdarzają się w napisach nadzwonnych – jako nieliczne przypadki wskazuje następujące napisy: „Gutdedige Birgrschaft in Aldham” (Altheim); „Cerprost” (Zechpropst, Sankt Georgen b. O.); „Drinidas”, powinno być „Trinitas” (Weng); „Gudeter” (Guttäter – Wernstein) najdłuższy przykład, to: „[...] bitren Dott die ganse Welt erleset [...]; leid statt läutet” – Stiftskirche St. Florian;

[5] *Abkürzungen* (skrót). Do głównych skrótów w inskrypcjach nadzwonnych autor zaliczał opuszczenia liter w datacjach zapisanych w rzymskiej chronologii, a więc daty pozbawione litery m – oznaczającej tysiąc: ccci = 1431 (Mauthausen);

[6] *Inschriften-Rätsel* (zagadki w napisach). Ciekawe, że Oberchristl za główne zagadki inskrypcyjne uważał inicjały fundatorów dzwonów, którzy po latach zostali zapomniani. Uważał za nie także pojedyncze litery okalające herby szlacheckie;

1 W tym miejscu jako przykład objaśnienia jednego z punktów zostały podane wysokości kościołów w diecezji Linz: od 8 m we Friedburgu, do kilku naprawdę wysokich, ponad sześćdziesięciometrowych wież: 61 m: Nußbach, 62 m: Frankenburg, 63 m: Gampern, 64 m: Eberstälzell, 64½ m: Pöstlingber, 64: Sankt Wolfgang, 65: Zell a.Pr.; 67 m: Freistadt, Grieskirchen; 68 m: Bad Ischl, St.Georgen i. A., Kallham; 70 m – Wels, Stadtpfarrkirche; 71 m: Kirchdorf a. Kr., 72 m: Eferding, Eggelsberg, Garsten (Türme); 73 m: Ried i. I.; 78 m: Schwanenstadt; 79½: Vöcklamarkt; 80 m: Stiftskirche St. Florian (2 Türme), Steyr, Stadtpfarrkirche; 96 m: Braunau; 134, 80 m: Linz, Dom.

[7] *Is über die Bestimmung der Kirchen Glocken* (napisy wyjaśniające przeznaczenie dzwonów). W tej części poświęconej przeznaczeniu dzwonów Oberchristl wyróżnił interesującą kategorię napisów monologicznych: „En ego campana non signo tibi vana, ignem, guerram vel festum seu funus honestum” („Oto ja dzwon, oznajmiam ci nie to, co bez znaczenia, lecz pożar, wojnę albo święto czy też ceremonię pogrzebu”) (Mattighofen 1450); „Funera plango, fulgura frango, Sabbata pango” („Pogrzeby oplakuję, pioruny łamię, święta sławię”) (Haslach); „Nuntio festa preces populis et nubila findo. Fatha canens lethi [a] plebe reposco preces” („Oznajmiam święta, modlitwy ludziom i rozdzielam chmury. Zwiastując nieszczęście śmierci, domagam się modlitw od ludu”) (St. Wolfgang 1770); „Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango” („Zwołuję żyjących, zmarłych oplakuję, błyskawice łamię”) (Frankenmarkt); „Vox ego sum vitae, voco vos orate, venite” (Jestem głosem życia, wzywam was, módlcie się, przybywajcie”) (Puchenau); „Zu Gottes Ehre läut't man mich // Die Lebenden berufe ich.// Blitz und Donner vertreibe ich” („Na chwałę Boga się dzwoni, wołam żyjących, przepędzam błyskawicę i burzę”) (St. Agatha); „Zu Gottes Ehre floss ich, // Die Lebendige berufe ich, Die Toten begleiche [begleite ?] ich. Donner und Blitz vertreibe ich” („Na chwałę Boga zostałem odlany, żywych zwołuję, umarłych odprowadzam, burzę i błyskawicę przepędzam”). (Braunau 1753).

Drugi podpunkt szóstej części to opracowanie napisów specjalnych na dzwonach (*Spezielle-Glockeninschriften*). Poniżej zostaną one pokrótce omówione.

[1] Tekst o znaczeniu kabalistycznym: AGLA (kilkakrotnie). W wyrazie AGLA mieszczą się właściwie cztery wyrazy: „Atha Gibbor Leolam Adonai”, które w języku niemieckim brzmią: „Du bist stark in Einigkeit, Herr”, a w polskim – „Ty, Panie, jesteś potężny na zawsze”. Oberchristl bardzo słusznie wskazał na podobieństwo dzwonów i pierścieni oraz urządzeń przeciwpożarowych jako nośników tego tekstu.

[2] „Ananisapta” na dzwonie w Dimbach, dzwon wielki z 1505 roku o średnicy 113 cm i wadze 1013 kg. Napis majuskułowy na szyi: „IHS SANTA MARIA ANNA MARIA GRACIA ANNO DOMINI 1505 SANTA MARIA ORA PRO NOBIS”, napis majuskułowy na płaszczu: „+ CASPAR + WALTHASAR[!] + MELCHIOR, O SANCTE JOHANNES ORA + TETRAGRAMATHON ANANISAPTA SANCTE DEUS SANCTE FORTIS SANCTE ET IN MORTALIS MISERERE NOBIS” – (tablica 11, nr 1 i nr 6 inskrypcja na szyi i plakieta św. Jana Ewangelisty z herbem i plakiety z Madonną z tarczą herbową);

[3] *Tetragrammaton* (powyżej przykład);

[4] *Geschichtliche Daten* (Informacje historyczne). Inskrypcja na największym dzwonie nr 1 w Sierning informuje o przerażającej epidemii ospy (Blattern-Epidemie) w 1887 roku (neogotyckie litery na szyi: „Gegossen von J. M. Peteler im Steyr 1889” i na płaszczu: „In honorem St. Sebastiani et in memoriam horribilis morbi variolarum temporis 1887 devoti parochiani Siernigenses voluntariis collectis me extruxerunt” („Na chwałę św. Sebastiana i na pamiątkę epidemii ospy w 1887 wierni parafianie miejscowości Sierning sprawili mnie dzięki wolnym datkom”);

[5] *Marien-Inschriften* (inskrypcje maryjne). Ten rodzaj inskrypcji należy do najbardziej rozpowszechnionych w diecezji. Najwięcej dzwonów, bowiem ponad 75, otrzymało

inskrypcję z tekstem *Pozdrowienia Anielskiego*: „Ave Maria, gratia plena Dominus tecum”, wiele z zawołaniem – „Maria hilf aus aller Not” („Mario, pomóż nam w biedzie”).

[6] *Floriani-Inschriften* (inskrypcje św. Floriana). Św. Florian jest patronem Górnej Austrii. Na terenie diecezji Linz zachowało się ponad 50 dzwonów o tym imieniu, z inskrypcją przeważnie: „H. Florian, bitte für uns” („Św. Florianie, wstaw się za nami”) lub „Bitt für uns hl. Florian, daß uns das Feuer nicht schaden kann” („Módl się za nami św. Florianie, żeby pożar nam nie zaszkodził”);

[7] *Inschriften auf den Zügen-und Sterbe Gl* (dzwony na czas konania i śmierci);

[8] *Inschriften auf Wetterglocken* (inskrypcje na dzwonach chroniących przed burzami”), na dzwonach przede wszystkim z XVIII wieku: „Von Blitz und Ungewitter erlöse uns, o Herr – A fulgure et tempestate libera nos Domine” („Przed piorunem i burzą, chroń nas Panie”).

Trzecią część szóstego rozdziału (*Übersetzung lateinischer Is, die wiederholt auf Gl vorkommen*) zajmują tłumaczenia łacińskich inskrypcji, które przywoływano na dzwonach. Niestety, nie zostały wskazane dzwony, na których występowały łacińskie sentencje i inne inskrypcje! Oto trzy wybrane przykłady, poświęcone Krzyżowi: „CruX ave, spes unica – Kreuz, sei gegrüßt, einzige Hoffnung” („Bądź pozdrowiony Krzyżu, jedyna nadziejo”); „CruX, protege nos – Kreuz, beschütze uns” („Krzyżu, chroń nas”); „CruX salva nos – Kreuz, rette uns” („Krzyżu, ratuj nas”).

W części siódmej (VII. *Glockenbilder*), na temat obrazów na dzwonach, poruszono następujące zagadnienia:

[1] *Allgemeines über Glocken-Bilder* (ogólnie o obrazach, scenach na dzwonach);

[2] *Christus-Bilder auf Glocken* (wizerunki Chrystusa na dzwonach);

[3] *Bilder der Heiligen auf Glocken in alphabetischer Reihung*. (wizerunki świętych na dzwonach w porządku alfabetycznym). Na tej liście uwzględniono około 170 świętych na plakietach nadzwonnych, m.in. patroni kraju: Maximilian, Florian, Severin, Leopold, Koloman, Adalbero, Berthold von Garsten. Oto kilka imion nie spotykanych w Polsce: Emma, Erhard, Gebhard, Gotthard, Hypolyt, Remigius, Pankratius, Thimo, Ubald, (często jako biskupi), Zölestin (jako papież). Niestety dotarcie do dzwonów z imionami okazuje się bardzo pracochłonne, ponieważ autor nie wykazał ich w indeksie;

[4] *Vaterunser* („Ojcze nasz”); *leibliche Werke der Barmherzigkeit* (uczynki miłosierdzia względem ciała); *Symbole* (symbole); *Krieger-Glocken* (dzwony poświęcone poległym żołnierzom); *historische Persönlichkeiten* (historyczne osobistości). Znane są tylko cztery postaci historyczne: cesarz Karol V i Izabella (Königswiesen 1549), papież Pius X i biskup Rudigier;

[5] *Wappen von Stiften, Adeligen, Städten und Märkten* (herby fundatorów, szlachty, miast i miasteczek).

Ósmą część pracy (*Glocken-Namen*) stanowi opracowanie nazw dzwonów:

[1] *Glocken-Namen in der Glocken selbst* (napisy, w których dzwon w 1. osobie l. poj. podaje „sam” swoją nazwę), np. „Cordula hais [sic!] ich” („Mam na imię Cordula”): Zell bei Zellhof; „Krieger Glocke hat man mich genannt” („Zowią mnie dzwonem [poległych] żołnierz”): Neukirchen a. W.; „Ich bin die Maria Glock” („Mam na imię Maria”): Wartberg ob der Aist;

[2] *Glocken-Namen nach den Heiligen (Titel), denen die Glocken geweiht sind (alphab. gereiht)* (nazwy dzwonów według świętych, którymi ochrzczono dzwony, w porządku alfabetycznym);

[3] *Kirchliche Glocken-Namen nach der Bestimmung der Glocken* (nazwy kościelnych dzwonów według ich przeznaczenia);

[4] *Namen der einzelnen Glocken bei ganzen Geläuten* (nazwy pojedynczych dzwonów w całych zespołach), np. Siebener-Geläute (Siedmiokrotny dźwięk): Jubiläums (Jubileusz), Ave, Elfer (Jedenastka), Wandlungs (Podniesienie), Große Meß (Wielka msza), Kleine Meß (Mała msza), Zügen Gl. (Dzwon konających) (Weyer);

[5] *Verschiedene bürgerliche Glocken-Namen* (różne mieszczańskie nazwy dzwonów;

[6] *Glocken-Namen nach den Spendern* (imiona dzwonów wybrane przez ofiarodawców).

Dziewiąta część pracy (*Die Glocken im Dienste. Bestimmung der Kirchen-Glocken; die Läut-Ordnung; die Läuter der Glocken*) podejmuje problem dzwonów w służbie, ich przeznaczenia, porządku dzwonienia i brzmienia. Poniższy tekst, poświęcony IX części pracy, został zaczerpnięty z artykułu autora *Dzwony w świetle pruskiego prawa kościelnego*:

Dzwony poświęcone służyły [według klasyfikacji F. Oberchristla] kościołowi katolickiemu przynajmniej w sześciu następujących okolicznościach:

[1] Jako instrumenty przeznaczone do codziennego dzwonienia (*das tägliche Glocken-Läuten*): a. dzwonienie modlitewne (*Gebet-Läuten*) oznaczające przede wszystkim Pozdrowienie Anielskie; b. dzwonienie za zbłąkane dusze przebywające w czyśćcu (*Armen-seelen-Läuten*); c. dzwonienie oznaczające Ofiarowanie (*Zeichen-Läuten*); d. dzwonienie w czasie *Sanctus* (*Sanctus-Läuten*); e. dzwonienie w czasie wielkiego i małego podniesienia (*Wandlungs-Läuten*); f. dzwonienie chórowe (*Chor-Läuten*), związane przede wszystkim z odmawianiem modlitw w kościołach klasztornych; g. dzwonienie związane z upamiętnieniem Jana Husa (*Hus-Läuten*); h. dzwonienie z powodu modlitwy przeciwko Turkom (*Türkengebets-Läuten*), wprowadzone przez papieża Kaliksta III w 1456 roku.

[2] Dzwonienie na pamiątkę Wielkiego Czwartku i Wielkiego Piątku (tzw. *Angst- und Scheidungs-Läuten*); pierwsze z nich odbywało się w każdy czwartek w godzinach wieczornych, a drugie w piątek, najczęściej o godzinie dziewiątej albo o jedenastej.

[3] Dzwonienie w niedziele i dni świąteczne: a) dzwonienie w czasie Ofiarowania (*Zeichen-Läuten*), *Sanctus* (*Sanctus-Läuten*) oraz Podniesienia (*Wandlungs-Läuten*); b) dzwonienie zbiorowe – bajrowanie (*Zusammen-Läuten*); c) dzwonienie w czasie mszy świętej, względnie w czasie pełnienia urzędu [kazania?] (*Läuten während der heiligen Messe, beziehungsweise des Amtes*); d) dzwonienie na nieszpory (*Vesper-Läuten*).

[4] Dzwonienie w związku ze specjalnymi okolicznościami (*verschiedene kirchliche Anlässe im Laufe des Jahres*), oznaczające m.in. początek Roku Kościelnego, procesję na święto Matki Bożej Gromnicznej i Niedzielę Palmową.

[5] Dzwonienie z powodu uroczystości kościelnych poza Rokiem Liturgicznym (*Läuten außer-gewöhnlichen Kirchenfesten*), takich jak prymicje kapłańskie i Pierwsza Komunia.

[6] Dzwonienie związane z modlitwami w okresie dożynek i burzy (*Feldfruchtengebet und Wetter-Läuten*). O ile to pierwsze dzwonienie było upowszechnione dopiero w XIX wieku,

o tyle dzwonienie przeciw burzom (*Wetter-Läuten*) funkcjonuje od wielu stuleci (pisma Wilhelma Durandusa +1296).

Dzwony odgrywały bardzo ważną rolę w życiu rodziny. Brzmienie dzwonów jednak rzadko dotyczyło okoliczności chrztu i zawarcia małżeństwa, związane było głównie ze śmiercią, nazywaną często: *Heimgang in die Ewigkeit* (droga do wieczności). W związku z tym, że było to powszechne doświadczenie w życiu każdej społeczności religijnej, powstało kilka kategorii dzwonów użytkowanych w związku z tą okolicznością. Dzwon określany jako *Zügen-Glocke* znany był od XVII wieku i związany z agonią. W tym stuleciu powstawały, zwłaszcza w Austrii, specjalnie bractwa – *Zügen-Glocken-Stiftungen* (fundacje dzwonów związanych z agonią). Dzwony, określane jako *Sterbeglocke i Totenglocke* (dzwony zmarłych) używane były od czasów św. Bedy Czcigodnego (+735 r.). Również w związku z tą kategorią dzwonów pojawiły się *Sterbeglocken-Stiftungen* (fundacje dzwonów pogrzebowych). Szczególną odmianą *Sterbeglocken* były dzwony nazwane *Krieger-Glocken*, poświęcone poległym na wojnie żołnierzom. Zasady ich użycia według rozporządzeń lokalnych było bardzo zróżnicowane. Mogły np. rozbrzmiewać przez kwadrans pierwszego dnia każdego miesiąca w czasie wieczornego dzwonięcia modlitewnego. W dzień Wszystkich Świętych w wyznaczonych godzinach przypominały o śmierci poległych – np. od pierwszej do drugiej po południu w trzech etapach po pięć minut. Podczas *requiem* dźwięk dzwonu przeznaczony był dla uczestników wojny, od podniesienia do komunii. Przy dzwonieniu z okazji pogrzebu, zwanym *Leichengeläut* lub *Begräbnislauten*, panowało „barwne” wręcz zróżnicowanie, odnosiło się ono bowiem do kilku ważnych etapów uroczystości: wyprowadzenia zwłok z domu, wprowadzenia ciała do kościoła (obowiązywało przy tym dzwonienie kilku dzwonów), czasu podniesienia, drogi na cmentarz, wreszcie pochówku. Z odejściem do wieczności należy także łączyć małe dzwonki (*Verseh- und Speisse-Glocken*), używane przez kapłana podczas drogi do chorego w celu udzielenia mu ostatniego namaszczenia. Tradycja kłęknięcia i odmawiania modlitwy na dźwięk tego dzwonka jest bardzo dawna (koniec XVI wieku). Dzwony kościelne wykorzystywano do ostrzegania przed niebezpieczeństwem lub pełniły funkcję codziennej, dźwiękowej informacji. Do pierwszej kategorii sygnałów należało dzwonienie z powodu trwogi przed szturmem obcych wojsk lub przed pożarami, a także w przypadku szczególnych zjawisk czy wydarzeń. Druga kategoria obejmowała dzwonienie, oznaczające początek i koniec jarmarków, czas przerwy obiadowej oraz koniec pracy.

Dzwonienie na trwogę (*Sturm-Läuten*) z powodu natarcia obcych wojsk znane było już w XVI wieku. Na terytorium niemieckim i austriackim bicie w dzwony z tej okazji miało miejsce głównie w okresie wojen napoleońskich. Pojedyncze dzwony otrzymywały również nazwę dzwonów bijących na trwogę (*Sturm-Glocken*).

Dzwonienie alarmowe z powodu pożarów (*Feuer-Läuten*) w większych miastach było zazwyczaj regulowane tzw. ordynacją pożarową (*Feuerordnung*). Parafie zróżnicowanie traktowały tę kwestię. Bicie w dzwony rozpoczynano jednym wybranym dzwonem, przeważnie największym bądź średnim, następnie starano się dać maksymalnie głośny dźwięk wszystkich dzwonów. Warto tu dodać, że czasem dzwonom pożarowym (*Feuer-Glocken*) nadawano imię świętego Floriana, który był także patronem straży pożarnej oraz orędownikiem na czas pożogi. Do szczególnych rodzajów dzwonięcia należało z całą pewnością tzw. *Nebel-Läuten* („dzwonienie mgłowe”), informowanie o mgle, które w niektórych miejscowościach rozbrzmiewało

codziennie w okresie letnim o godzinie trzeciej nad ranem, albo jeszcze wcześniej, przez cały kwadrans (przy biciu we wszystkie dzwony). Ten obyczaj wykształcił się w wieku dziewiętnastym. Znacznie starszy, bo odnotowany w Munderfing w 1622 roku, i zarazem wyjątkowy, był dźwięk sygnalizujący początek polowania na wilki, zagrażające tej miejscowości.

Starym zwyczajem było dzwonienie na początek i na koniec jarmarku. Brzmienie dzwonów kościelnych było w tym przypadku łączone także z uroczystym, rozlegającym się z ratusza, dźwiękiem trąb i kotłów.

Poprzez tzw. *Elf-Uhr-Läuten* sygnalizowano czas pory obiadowej. Dzwony, które były do tego wykorzystywane nazywano: *Elf-Uhr*, *Elfer* lub *Elfi Glocke*. Podobnie powszechne było tzw. *Feierabend-Läuten* dzwonienie – którym ogłaszano koniec pracy, najczęściej następował on o godzinie drugiej po południu, rzadziej o trzeciej.

Warto także zwrócić uwagę na obowiązek milczenia dzwonów w pewnych okolicznościach. Przede wszystkim było ono nakazane w ostatnich dniach Wielkiego Tygodnia, od Wielkiego Czwartku do Głorii w Wielką Sobotę, jako symbol męczeństwa i śmierci Zbawiciela świata. Oprócz tego dzwony milczały w czasach wojennych, głównie w trakcie wojny trzydziestoletniej oraz wojen napoleońskich. Powodem milczenia dzwonów był także czas rozmaitych epidemii. Zakaz używania dzwonów mógł być również spowodowany interdyktem biskupim, skierowanym przeciwko proboszczowi źle sprawującemu obowiązki duszpasterskie².

W dziesiątej części pracy znalazło się omówienie starych dzwonów (*Alte Glocken*).

[1] *Verbreitung der Glocken. Nachweis von Glocken bis 1400 (Rozpowszechnianie i rejestr dzwonów do 1400 roku)*; [2] *Verzeichnis der nachweisbaren Glocken von 1400–1599 (Spis wykazanych dzwonów z lat 1400–1599)*.

Jedenasta część dotyczy przelewania dzwonów podczas I wojny światowej (*Glocken-Ablieferung im Weltkrieg*). Obok innych szczegółów Oberchristl podał: *Verzeichnis der abgelieferten Gl. mit über 1500 kg Gewicht* (spis najcięższych przelanych dzwonów, o wadze ponad 1500 kg). Wykaz obejmuje 53 dzwony: od dzwonu z Gmunden o wadze 1506 kg, poprzez m.in. dzwon w Linz (St. Ignatius) o wadze 2937 kg, do dzwonu z Mondsee o wadze 4364 kg.

W dwunastej części (*Neuanschaffung von Glocken*) Oberchristl zajął się nowym zastosowaniem dzwonów: [1] *Verschiedene Anlässe zur Glockenanschaffung* (różne przyrzyny nowego zastosowania) [2] *Glockenanschaffung nach dem Weltkriege* (przysposobienie dzwonów po I wojnie światowej).

W trzynastej części (*Glocken-Sagen. Glockenwanderungen*) zostały omówione sagi o dzwonach i wędrówki dzwonów:

[1] *Glocken-Sagen*, to część zawierająca streszczenia około dziesięciu bardzo krótkich opowieści;

[2] *Glocken-Wanderungen*. Najstarszą znaną wzmianką jest opis wędrówki dzwonu z Pragi do Freistadt w 1512 roku, następny opis z 1839 dotyczy dzwonów, które do

² K. M. Kowalski, *Dzwony w świetle pruskiego prawa kościelnego*, [w:] *Tubae Dei. Studia kampanologiczne*, Gdańsk 2006, s. 29–33.

Schärding przybyły z Innsbrucku drogą wodną, wodami rzeki Inn. Najwięcej dzwonów, które miały służyć ojczyźnie, bowiem około 2000, przeniesiono w 1916 roku do miasta Linz.

Czternasta część pracy to wykaz ilustracji (*Verzeichnis der Abbildungen*).

Na końcu książki Oberchristl zamieścił 48 tablic (48 Bild-Tafeln) z fotografiami dzwonów i ich fragmentów. Kilkaset zdjęć prezentuje estampaże, odrysy, zdjęcia pojedynczych dzwonów i ich grup, fotografie napisów i plakiet z wizerunkami świętych i wyobrażeń heraldycznych. Dla przykładu, na tablicy 1: Aurachkirchen – pismo lustrzane (Spiegelschrift): „mirabile misterium declaratur [...]”. Napis w pozytywowej odbitce i tak jak w oryginale (il. 3); na tablicy 2: kościół klasztorny św. Floriana koło Linzu, dwie pieczęcie: *Sigillum Hainrici praepositi dom S. Floriani* i *Conventus Domus S. Floriani* (il. 4). Na tablicy 3 pod numerem 6 znalazł się napis z wieloma błędami w języku niemieckim (Laakirchen, kaplica cmentarna): „di glocken ist grmacht cu di ceit das sich der parhov angehebt cu lokirch mcccclxxxiii” (il. 5). Na tablicy 4 pod nr 4 (Meggenhofen) został umieszczony napis: „Caspar, Melchior, Waltazar”; (XV w. kapitała wczesnorennesansowa), a pod nr 7 (St. Blasien, około 1350): „CASPAR + BALTYSHAR + MELCHAR” (il. 6); na tabl. 21 jest napis: „VERWVM [!] DOMINI IN ATERNVM MDLCCCIII” (il. 7), na tabl. 28 napis: „FITLER” – Na dzwonie *FITLER* z Linzu (prawdopodobnie odnosi się do nazwiska Fiedler czyli Skrzypek) z 1642, obok inskrypcji odnajdujemy maski na pałkach korony i piękne plakiety na płaszczu (il. 8). Jako przykład zbiorowej fotografii dzwonów można wskazać tablicę 7 (il. 9), a jako przykład zbioru odrysów napisów na dzwonach – tablicę 23 (il. 10).

Podstawowym celem zaprezentowanego opracowania jest wskazanie wielowątkowej tematyki książki Floriana Oberchristla. *Glockenkunde der Diözese Linz* to z pewnością dzieło życia prałata. Mimo nieco skomplikowanego układu pracy i jej poszczególnych elementów doświadczony, a zarazem cierpliwy czytelnik może wydobyć z tej publikacji ogromną liczbę istotnych dla kampanologii austriackiej i światowej informacji na temat dawnych dzwonów powstałych od średniowiecza do XX wieku. Należy podkreślić, że kampanolog z Linzu nie poprzestaje na dokładnej analizie dawnych: średniowiecznych i nowożytnych dzwonów, równie szczegółowo opisuje stalowe dzwony z okresu międzywojennego.

SUMMARY

Krzysztof Maciej Kowalski

Prelate Florian Oberchristl and His Fundamental Book About Campanology in Diocese of Linz (1941)

Keywords: campanology, bells, inscriptions, Austria

In this announcement the author presents the very interesting book of Austrian campanologist Florian Oberchristl (1876–1951). The book *Glockenkunde der Diözese Linz*

published in 1941 is an excellent source of knowledge for not only Polish readers. It contains 784 pages of plot and 48 plates with photographs. In the opinion of the author of this announcement, explorer and enthusiast being, this is the fundamental book written by Oberchristl. This work took him about 20 years. There are fourteen chapters in this work, devoted not only to the tone but also to the structure of the bells. Florian Oberchristl was really outstanding expert in the field of explaining inscriptions of the old bells for the Austrian campanology as well as the world campanology. We can find in his book a lot information about old bells, medieval and modern, also these steel in 20th century. This is perfectly written, valuable work of posterity